

Tánczos Vilmos

„Ezer level ezer angyal közepibe.”

Angyalkultusz a moldvai csángó folklórban

A moldvai csángók vallásosságának és hiedelemvilágának kutatói sokszor és sok vonatkozásban rávilágítottak már arra, hogy ez a kultúra igen archaikus elemeket őriz. Megállapították azt is, hogy ezek az archaizmusok különböző művelődéstörténeti korszakokból származnak, de közülük leginkább a középkor vallásos-mágikus mentalitásának folklórbeli megnyilatkozásai szembeötlők.

A szóban forgó kulturális jelenségek tanulmányozása azzal kecsgetti tehát a kutatót, hogy általuk közel kerülhet egy rég elmúlt kor vallásos világképehez, és jobban megértheti annak működését. Mivel minden vallásos világerőtelmezés, így a népi vallásosság is szimbólumokon keresztül közelít egy láthatatlan, de mégis valóságosan létező világhoz, ezért ha meg akarunk tudni valamit erről a világképről, mindenekelőtt a kultúra élő, vagyis vallásos-mágikus hittel megélt szimbólumaival kell foglalkoznunk. Olyan fontos szimbólumokkal például, mint amilyen az angyal is.

Amikor a csángó folklór angyalkultuszát tanulmányozzuk, kétségkívül egy időutazásnak vagyunk részesei. A különböző folklórműfajokból – itt mindenekelőtt a vallásos képzetekre, a hiedelemvilágra, a különböző szokások rituális cselekvéseire és tárgyaira, a népi imádságokra és ráolvasásokra, a látomásokra és álomelbeszélésekre gondolunk – egy egységes „angyaltan” (angelológia) rekonstruálható, amivel érdemes megismerkedni.

A folklorisztika rendszerint külön-külön kezeli ezeket a műfajokat – ez mind a folklórgyűjtemények anyagának csoportosításában, mind az összefoglaló feldolgozásokban tetten érhető –, holott egyetlen egységes vallásos-mágikus világerőtelmezés megnyilatkozásairól van szó, tehát a műfajiség ebben az esetben is csak akcidentális szempont lehet. Alább, amikor a csángó folklór angyaltiszteletéről beszélünk, különböző szövegeket használunk forrásként. Tesszük ezt azért, mert a más-más műfajiságú folklór-szövegek mind-mind ugyanazokról az angyalokról beszélnek. Márpedig minket mindenekelőtt az angyalok természete, szerepe és tevékenysége

érdekel. Vizsgálódásunk során azért vagyunk kénytelenek egy középkorias kultúra szövegforrásaihoz fordulni, mert mai világunkból számítottuk az angyalokat, ezért ők – diszkrétan vagy sértődötten – eltávolodtak tőlünk, ritkán mutatkoznak már előttünk, következésképpen nehezebben is tanulmányozhatók.

A középkor méltóságteljes angyalainak száműzése már a reformációval elkezdődött, majd a karteizianizmussal folytatódott, a felvilágosodás korában az egyházon belül is végletes formákat öltött, míg végül a modern kori pozitivista tudományosság betetőzte ezt a demitologizálódási folyamatot (vö. Krauss 2005: 92–99). A racionalizmus és szekularizáció minden társadalmi réteg viláértelmezését áthatotta, ezért első látásra meghökkentőnek és ellentmondásosnak tűnhet, hogy napjainkban mégis jósló-gyógyító misztikus „angyallátók” sokasága működik szerte Európában. A modern sarlatánságnak ezeket az intézményeit éppen az működteti, hogy a racionalizálódó egyház már a felvilágosodás korában a vallásosság mellékes, infantilis szereplőivé tette az angyalokat. Napjaink magányos embere keresi a kapcsolatot a „komoly” angyalokkal, és mivel az egyház nem segíti őt ebben a keresésben, ezért hát máshol kutakodik.

A középkor angyalai – amint ez a csángó folklórból is kiderül – félelmetes, hatalmas, ugyanakkor biztonságot adó lények voltak, akikkel az ember állandó kapcsolatban volt, akikben minden körülmények között, különösen az élet nehéz helyzeteiben megbízhatott.

Az angyaltan népi metafizikája

Isten udvartartása

Az angyalok már a Bibliában is Isten udvartartásaként jelennek meg. Angyalok sokasága népesíti be Isten környezetét, ők őrzik az isteni transzcendenciát (Schütz 1993: 16, Krauss 2005: 25–31). Ugyanakkor feloldják Isten metafizikai magányát: dicsőítik Istent, asszisztálnak és szolgálnak neki, elviszik üzeneteit a teremtett lényeknek, az Úristen szerepét átvéve védik, tanítják és ha kell, büntetik is őket (vö. Plešu 2006: 26). Ők Isten udvartartása és hadserege. A kereszténység istenségei mindig angyalok seregeivel járnak. A népi imádságok záradékainak gyakori szövegformulája szerint az üdvözült lélek lelkéért Krisztus maga jön el angyalaival: *Me nem küdném se apostolaimot, se angyalaimot,/ én magam mennék a három koronás*

angyalaimval,/ s úgy küdném a lelkit porodicsomba örülni és örvendezni. (Pusztina, TV1. 179)¹

Az Isten környezetében élő égi angyalok és az üdvözült lelkek között szigorú hierarchikus rend van: egyesek közelebb, mások távolabb vannak Isten trónjától. *Azt halltam, hogy hét rend van a mennyországban, s hét rend van a pokolban.* (Somoska, BS1. 7); *Az angyalok vannak legközelebb az Istenhez. A többi lélek, azok alább vannak.* (Klészse, BS1. 507); *Ki hogy üdvözül, olyan magasságban lesz. Például a szentek, ezek vannak közvetlen az Isten mellett, s a többiek mind így sorba, ki hogyan csinálta. A legalacsonyabb, ki éppen hogy csak üdvözült, az legalul van, de az is az üdvöséget élvezi.* (Lészped, BS1. 8) Az angyalok hierarchikus égi rendjéről szóló elképzelésekben platonikus eszmeiség rejtőzik, ugyanis Platón és Plotinosz tanításai szerint az igazi valóság, vagyis a reális Másik Világ, az ideák világa hierarchikusan, lépcsőzetesen rendezett, és a létezés minden foka fölött van egy másik létezési szint. Ebben az égi rendben az ember „felettese” az égi angyal. (Pleşu 2006: 27)

A *Jelenések könyvéből* tudjuk, hogy Isten trónja körül állandó égi mise zajlik, amelyen az angyalok az üdvözült lelkekkel együtt vesznek részt, és amelynek célja Isten végtelen szentségének szüntelen dicsőítése. A trón körüli négy kerub éjjel-nappal szüntelenül kiáltozza: „Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt és aki van és aki eljövendő!”. (*Jelenések könyve*, 4. fejezet) A földi mise nem más, mint az égi mise utánpótlása, ezért a lehetséges legszentebb cselekmény. Szentmisén résztvenni annyi, mint részese lenni a mennyországnak. Aki életében nem törekszik a szent liturgia felé, az nem tarthat számat a mennyei örök misére sem. Minden szentmisén, bárhol celebrálják is, jelen vannak Isten angyalai, sőt minden liturgikus cselekmény, ideértve az egyéni imavégzést is, angyali jelenléttel történik.

Az archaikus népi imádságok egyik képi egysége az üdvözült lélek mennybejutását jeleníti meg. (Erről bővebben Táncczos 2001: 143–154.) A mennybe érkező lelket az égi misén vigadozó, zenélő angyalok és a többi üdvözült lelkek nagy örömmel fogadják: *Mennyország kapui nyitval valának,/ mennyországba csengetének,/ és angyallak felgyűllének,/ aranyos misét hallgatának.* (Pusztina, TV2. 47); *Az angyalak csendítették,/ Urjézus Krisztus Márja azt felelé:/ Gyertek velem mennyországba,/ velem együtt vigadjatok.* (Bahána, TV1. 161)

¹ A felhasznált források jegyzéke a hivatkozások betűjeleinek feloldásával a tanulmány végén található.

Mivel az angyal egyik alapvető funkciója Isten dicsőítése, ami mindekelőtt a szentmisében valósul meg, következésképpen az angyal-oltármisekőnyv asszociáció egészen logikus. Az angyal természetes helye az oltáron van, ahol segédkezik a misét celebráló szenteknek, rendszerint Szent Péternek és Szent Pálnak: *Menyországba csendítének./ az angyalok elmenének./ arany misét hallgatának./ Szent Péter Szent Pállal misét mond vala/ Jézus Krisztus átol, áment.* (Újfalu, TV2. 72) Egy klézsei látomásszövegben maga az Atya végzi a misét, akinek két angyal ministrál: *Ő nézi, nézi, ő meglátta, két angyalt az ótáron, egyik egyik felibe, s mászik a mászik felibe. [...] Nagyok vótak az angyalok, és szépen így esszetették a kezüket, és le voltak térdelve, egyik ennek az ótárnak a sorkánál, a másik ennek az ótárnak a sorkánál. De ulyan szépen énekeltek mind a ketten, de azt az éneket nem bírom kitalálni soha, soha nem bírom kitalálni. Sz láttam a szent atyát, úgy, mint pap, pap az ótáron. De fejér, mint a hó.* (Klézse, BS1. 510) Az oltárhoz és a szent liturgiához misekőnyv is tartozik. Az égi mise látomásos képeiben a könyv (csángó nyelvjárásban: „levél”, illetve „level”) a ministráló angyal attribútuma: *Az én házomba Szent Antal./ négy szegibe négy angyal./ közepibe egy ótar./ egy ótáron egy levél./ a levélbe tizangyal.* (Újfalu, TV2. 72); *Ótáromon egy levél./ a levélen van ezer angyal./ ezer angyal között van a Bódogságos Szépszüzmárja.* (Dormánfalva, TV2. 62) *Négy szegibe négy angyalko./ közepibe szent ótárko./ Ezer level, ezer angyal közepibe.* (Lujzikalagor, TV3. 261.) A látomásokban olykor maga a szent titkot tartalmazó könyv válik angyallá: *Oltáromon levél-angyal./ Levél-angyal között a Bódogságos Szüz Mária.* (Pusztina, TV3. 277) Az angyal-könyv asszociációt tágabb összefüggésben az is motiválja, hogy a középkor világgképében a könyv az isteni titok és a végső kozmikus rend hordozója. Az angyalok és a könyv egyaránt az isteni titok „nyelvei” (Pleşu 2006: 204).

Az égi misére hangos ének- és zeneszóval kerül sor, amit a földi misék harangzúgása és áhíthatos éneklése ugyancsak imitál. Az éneklés és a zenélés az angyalok örök tulajdonsága, az égi kórusok állandóan a teremtő Isten dicséretét zengik. Az égi fény és az égi zene archetipikus értelemben is izomorf fogalmak: az isteni titok közelségét jelzik. Az Ūristen közelségének égi fényében élő angyalok ismerik a szférák zenéjét. Hangszereik lehetnek az orgona, a citera, a csengő, a harang: *Orgonának három ága./ mennbe hallik hangosságá./ Nyissz kaput, Mária./ nyúcs kezét, arkangyal./ hogy mehesszünk Ūr színnek a látogatására!* (Bogdánfalva, TV1. 168); *Orgonának három ágára./ mennbe hallik zúgásza./ ott indíttnak aran házat,/*

belől irgalmazsz isz, kegyelmesz isz. (Bogdánfalva, TV1. 88); *Az én házamnak a négy szegibe,/ négy angyal a közepibe./ Aran misét csendítették,/ aran misét hallgatának.* (Újfalva, TV1. 76); *Megzsengítik a harangot,/ megzsengítik a harangot./ Kidzsülnek ez andzsalok,/ kidzsülnek ez andzsalok!* (Szabófalva, TV1. 189) A kürt, trombita figyelmeztetésre szolgál, a végítéletet az angyalok ezzel adják majd hírül.

A zene a középkori vallásos szemléletben – és tágabb értelemben az archetipikus értelmezés szerint is – a kozmosz rendjének kifejezője is (Durand 1977: 269–278). A rend ugyanis arány, mérték, ami zenében nyilvánul meg. Eszerint az egész rendezett kozmosz nem más, mint egyetlen hatalmas harmónia. A keresztény ember bátran ad hangot ennek az összhangnak, maga is bekapcsolódik az angyali kórusba, mert úgy érzi, hogy az emberi világ is része a világegyetemnek, tehát a mennyei összhangnak a földön is jelen kell lennie. Ez az alapvető célja minden egyházi zenének és éneklésnek, ezt valósítja meg minden harangzúgás is. „Nem létezik semmiféle olyan teremtmény, ami néma lenne” – írja Andrei Pleșu az angyalokról szóló vallásfilozófiai értekezésében (Pleșu 2006: 163). Az örök transzcendens értékekre való irányultság jegyében a melodikus zene a legvégtetesebb ellentétet is képes egyesíteni, így az angyalok énekétől kísért mennyei harang- és orgonazúgásban feloldódik a föld és az ég, a makro- és mikrokozmosz ellentéte (Durand 1977: 278).

A harangszó az angyalok zenéjére emlékeztet, a harangzúgás alatt előjönnek az ég angyalai: *Megzsengítik a harangot,/ megzsengítik a harangot./ Kidzsülnek ez andzsalok,/ kidzsülnek ez andzsalok!* (Szabófalva, TV1. 189). A reggeli, déli és esti harangszó alatt szokásos jellegzetes ima a megtestesülés titkát idéző Úr angyala (Angelus Domini), amit a moldvai csángók a megszólaló templomi harang szavára minden helyzetben (a mezőn a templom vagy kelet felé fordulva, otthon szentképek, házioltár előtt stb.) elvégeznek, de legalábbis keresztet vetnek ilyenkor. Az esti harangszót a székelyek és a csángók ma is „Mária-harangszónak” nevezik. Ennek magyarázata az, hogy a vespervas középkori felfogása szerint az este megszólaló harang kifejezetten az angyali üdvözlésre emlékeztet. A moldvai csángók esetében tehát a harangszó alatti imavégzés esetében is egy középkorias szemlélet továbbéléséről van szó, ugyanis a harangok szava eredetileg zsolozsmára hívott a templomba naponta háromszor, és arra figyelmeztette a híveket, hogy aki nem tud résztvenni a szertartáson, a maga helyén az is csatlakozzon az egyház imájához (Schütz 1993: 401). A templomi harangzúgás alatt az angyali jelenlét hangsúlyos. A néphit szerint a karácsony éjszakáján megszólaló ha-

rangzúgás alatt be lehet látni a mennybe, és a tiszta, büntelen ember ilyenkor meghallja az angyalok énekét.

A halál bekövetkeztét hírül adó harangszónak is mediátor szerepe van, a harangszó elősegíti a távozó lélek éggel való kapcsolatát. *Először háromszor szagatnak, aztán összehúzzák az egészet. Most csak egyszer húzzák, mert azt mondják, nem a harangszó viszi mennybe, hanem az imádság.* (Pusztina, HP. 1411) Az öngyilkosnak nem harangoznak, ugyanis az elkövetett halálos bűn és a szentségek felvételének elmulasztása miatt lelke elveszítette a mennyországot. A félrevert harang is az angyalkultusszal áll kapcsolatban, ugyanis a harangzúgásban maguk az angyalok vannak jelen, akik elhárítják a veszélyt: *Mikor látják, hogy jó az a nagy idő, akkor az Úrangyalát kell imádkozni, s akkor megáll egy helyben, tovább nem jó. Az Úrnak az angyalai megállítják.* (Somoska, BS1. 233.)

Az angyal mint közvetítő és mint végrehajtó

Az angyalok legtöbbször úgy jelennek meg, mint Isten megbízottjai az emberek felé. Üzeneteket visznek, meghatározott feladatokat teljesítenek, tehát Isten kezdeményezésére áthidalják az Isten és emberek közötti hatalmas űrt. Az angyal mindenekelőtt az „Úr angyala”, így fordul elő az *Ószövetség*-ben is. Az *Újszövetség* megerősít abban, hogy Jézus mint a második isteni személy az angyalok fölött áll (*Zsidóknak írt levél* 1 és 2, *Korintusiaknak írt I. levél* 6.3), és ez a hierarchikus viszony a folklórban is jól kimutatható.

Az angyal fő funkciója tehát, hogy Isten akaratát közvetítse. Az angyalok maguk jelentik az isteni akaratot, sőt az isteni jelenléte. Mivel szigorúan és maradéktalanul hajtják végre ezt az akaratot, maguk is Isten megnyilvánulásainak tekinthetők, metafizikai vonatkozásban alig van különbség Isten és a közvetítő angyal között. Andrej Rubljov híres Szentháromság-ikonja a három isteni személyt egy-egy angyalként ábrázolja, akiknek arcán érzelmek (pl. kontempláció, szomorúság, szenvedés, extázis stb.) tükröződnek (Pomeranc 1990: 93). Az Istennel való lényegi azonosságuk miatt az angyaloknak nincs egyéniségük. A három fő arkangyalt kivéve nevük sincsen, és az ő nevük is minden esetben Istenre utal (Mihály = Ki olyan, mint isten?; Gábor = Isten ereje, Isten embere; Ráfael = Isten gyógyít) (Schütz 1993: 17). Az angyal alakjában tehát maga az Isten jelenik meg az embernek, ezért szólnak az angyalok gyakran első személyben, de rendszerint hangsúlyozzák, hogy őket Isten küldte a hírrel vagy a parancsal (Schütz 1993: 16).

Az angyalok „diplomáciai” tevékenységére utal az „angyal” szó etimológiája is: a görög „angelosz” szó jelentése ’követ’, ’küldönc’. Ennek prototípusa Gabriel arkangyal, akire rábízják az Angyali Üdvözlét közvetítését. Hangsúlyoznunk kell, hogy ebben a vonatkozásban is platonikus eszmeiségről van szó: az angyal mint küldönc az emberi képzelet egyetemes archetípusa. A görögök például az „angelosz” szót antik istenségekre is használták, így „angyal” volt Artemisz istennő, a küldönc Hermész, sőt Nemeszis, a megtorlás megszemélyesítője is. Már az *Ószövetség* is tele van az angyalok létezésére vonatkozó különféle utalásokkal, történetekkel.

Az angyalok az emberek, közösségek sorsára vonatkozó üzenetek hordozói, és ugyanakkor az isteni üzenet végrehajtói is. Isten angyalai mindenk előtt katonák, akik Isten akaratának érvényt szereznek a démonok ellenében is. A mennyei seregek vezérei az arkangyalok. A harcos szentek – például Szent György, Szent Márton stb. – a harcos angyalok rokonai, és a folklórban gyakran együtt is szerepelnek velük. Például együtt harcolnak a tejelvivő boszorkányokat szimbolikusan megsemmisítő égi csatában, amit egy gyimesi ráolvasásszöveg így jelenít meg: *A Boldogságos Szűzmária megkéri az ő áldott szent fiát,/ adjon segítséget./ Elmenyen az Úrjézus Krisztus,/ elküldi a szenteket./ Jeruzsálem hegyein leszállanak,/ Szent György, Márton, Illés próféta,/ Szent Mihály arkangyal/ arany láncokkal a gonosz boszorkányokra rearohannak,/ a láncokkal megkötözik,/ a fegyverekkel esszelövődözik,/ a kardokkal esszevágják,/ a Jordán vizibe vetik.* (Gyimes, TV1. 17)

Az angyalok mennyei seregekbe szerveződnek, amelyekben minden angyalnak rangja, hierarchikus helye van: *Ilyen piros ruhába vannak az őrzőangyalok, a Szűz anyának angyalai meg fehérbe. És akkor minden hadsereg angyal különféle ruhákban vannak, kilenc hadsereg.* (Lészped, BS1. 504) *Kilenc féle hadsereg angyal van. Istennek van egy hadserege, külön ruhában. Akkor van az Úrjézusnak, akkor vannak az őrzőangyalok, akkor van a Szűz Anyának, millió, de millió angyal, s akkor vannak az apostoloké.* (Lészped, BS1. 635)

Isten harcos angyalai, ha parancsot kapnak rá, büntetni, ölni is képesek, de ez a „munkájuk” is Isten végső terveinek megvalósulását szolgálja. Az *Ószövetségből* ismert öldöklő angyal képe (*Kivonulás könyve* 12.23; *Zsidóknak írt levél* 11.28; *Sámuel II. könyve* 24.16; *Királyok II. könyve* 19.5; *Makkabeusok I. könyve* 7.41; *Makkabeusok II. könyve* 15.22. stb.) a folklórban is felbukkan. Az alábbi klézsei imaszövegben a pestisjárvány egy öldöklő angyal pusztító munkájának eredménye: *Ó, én uram, én Istenem,/ egyebet nem látunk halál képínél,/ melj utánnunk leseskedik,/ elkapjon és elragad-*

hasson./ Mondjad a csapdosó angyalnak,/ szünnék meg a te kezed a csapdosástól,/ szürd hüvelibe véres kardodat,/ szánakodjál immá,/ hogy a föld el ne pusztuljon, ámen. (Klézse, TV2. 28)

A félelmetes angyal

Az angyalok általában rejtőzködnek, ebben is hasonlítanak Istenhez. Az őrző-angyalunkról például tudjuk, hogy mindig ott van mellettünk, de csak extrém helyzetekben jelenik meg. Ilyenkor megjelenése megrettentí az embert, ami egészen természetes, mert a transzcendencia – Rudolf Otto terminusával élve – „valami egészen más”, ami minden esetben félelmetes.² A Bibliában is sok helyen találunk példát a transzcendencia előtt érzett rettenetre. A Táborhegyen megdicsőülő Krisztus arcszíne elváltozik, ruhája fehérén ragyog, és a vele lévő Pétert, Jánost és Jakabot rettegés fogja el, amikor felhő borítja el őket (*Lukács evangéliuma* 9.28–36). Az angyali üdvözlés idején Mária retten meg az angyaltól, aki a „Ne félj, Mária!” szavakkal szólítja meg (*Lukács evangéliuma* 1.31). Az apostolok a feltámadt és közöttük hirtelen megjelent Krisztustól ijednek meg, mert azt hiszik, szellemet látnak (*Lukács evangéliuma* 24.36–39).

Mivel az angyalok Isten akaratának kifejezői, sőt ők maguk is isteni hierophániák, ezért jelenlétük az ember számára ugyanolyan félelmetes, mint maga az isteni jelenlét. Egy moldvai csángó férfi arról számol be, hogy gyermekkorában a hajnali misére túl korán érkezve, éjfél után a még bezárt templom kulcslyukán át meglesték az oltáron térdén állva énekelő, égi misén ministráló angyalokat, és a látványtól nagyon megijedtek: *Aztán megfogott egy félelem. Úgy féltünk, hogy jaj!* (Klézse, BS1. 510) A transzcendenssel való találkozás rettenetében az ember ugyanúgy nem mer az istenségre nézni, mint Mózes az égő csipkebokor előtt, ilyenkor csak arra érez készletét, hogy földre esve imádkozzék: *Azt halltam, édesapám éjjel kijött, s elment úgy félre, s mikor jött vissza, hallott, valami hasad. Akkor meghasadt az ég, de olyan nagy világosság, de ő megijedt, nem vót neki esze, hogy nezzen fel a világosságba, letérdült és imádkozott.* (Diószén, BS1. 5)

A maguk transzcendens világában gyanútlanul éneklő, zenélő angyalok maguk is megrettennek az oda betolakodó embertől. Az angyalok ijedelmében azonban veszélyes, az illetéktelen betolakodó ilyenkor nagy bajba kerülhet. Egy túlvilági látomás így számol be az angyalok rémületéről: *Hallom*

² A transzcendencia, az „egészen más” előtt érzett félelemről lásd Otto 1997: 22–28.

én ott valahol úgy zenélnek. [...] Odamenek, néznek engemet, megláttak, de mintha féltek lenne töllem. Azt mondják, egyik azt mondja: – Te mit keressz itt? – Mondom: – Eljöttem én is, nézzem ezt a szép táncot, de régen nem hallottam ilyen szép zenét. – Jaj – azt mondja – te úgy menj el innen, nehogy hírt kapjanak, mert akkor bajaid lesznek. – Métt? – mondom –, hát én nem csinálok senkinek semmit, én csak nézek. – Azt mondja: – Nem ide való vagy! – Sz akkor megebredtem. (Diószén, BS1. 1)

Az angyalok mint az üdvtörténet tanúi és irányítói

Andrei Pleșu az angyalokról szóló könyvében azt hangsúlyozza, hogy az angyaltan teológiai-metafizikai alapja az, hogy hatalmas szakadás, távolság van Isten és az emberek között, amit az angyalok hidalnak át. Az angyalok mint köztes lények, mint a test és a szellem között mozgó eszközök ezekben a „köztes terekben” (*spații intermediare*) mozognak. Az angyalok, akik látják Isten színét (*Máté evangéliuma* 18.10), ki is fejezik és közvetítik is ezt az arcot. Ők voltaképpen a szellem (Isten) és az anyag (ember) világa közé elhelyezett reflexiós síkok (Pleșu 2006: 57–64). Beékelődnek az Isten és az ember, a teremtő és teremtettség közé, és az isteni akarat irányába terelik a teremtettség világát, minden vonatkozásban beteljesítve ezt az akaratot. „Az angyalok azok, akik mozgatják a világot, és legfőképpen a megváltás horizontja felé mozgatják” (Pleșu 2006: 86).

Az angyalok Isten végső terveit is ismerik. Tudatában vannak a kozmikus teremtés- és üdvtörténeti folyamatnak, de nemcsak az események egyszerű tanúi, hanem rendszerint cselekvő részesei is. A Bibliában a megváltástörténet minden kulcsmozzanatánál ott találjuk az angyalokat, mondhatjuk, hogy az egészi isteni terv általuk teljesedik be: kiűzik Ádámot és Évát a paradicsomból, megállítják az Izsákot feláldozni készülő Ábrahámot, hírül adják a Megváltó születését, utasítják Józsefet a Megváltó szolgálatára, a két fehér ruhába öltözött ifjú képében ott vannak Jézus üres sírjánál, kiszabadítják a börtönből és ígéretekre küldik az apostolokat, jelen lesznek az utolsó ítéletnél stb. Az angyaloknak ezek a megjelenései az üdvtörténet kulcshelyein örök témái az egyetemes művészetnek (Hall 1979: 16–17). Ezeknek a témáknak a legtöbbször a folklórban is jelen van (Lammel–Nagy 1985, Bosnyák 2001), de a néphagyományban sok olyan angyali hierophánia is felbukkan, amelynek nincs meg a bibliai előképe, vagyis amelyek pusztán a népi képzelet szüleményei. Továbbá sok az olyan történet is, amelynek szüzséi ókeresztény apokrif iratokra mennek vissza.

A moldvai csángó folklórban a teremtett földet angyalok tartják, rájuk van bízva az egész világ: *Azt mondják az öregek, hogy négy angyal tartja a földet. Akkor, mikor a négy angyal megfáradnak, s mikor változtatják meg a vállikot, akkor reng a föld.* (Pokolpatak, BS1. 51; lásd még BS1. 52–58, BS3. 28, HP. 106–110) A föld a rajta élő emberek bűneitől terhes, ezért az angyalok dolga nagyon nehéz: *Négy angyal van a négy szélben, s tartják a földet, s az Isten mondja, hogy nagyon tartsátok, nehogy megrendüljön. De hát mikor nem bírják tartani a világnak a bűnyeit, ulyan nehéz a föld, nehéz a bűntől, akkó még megszalasszák az angyalok, s akkor a föld ing.* (Külsőrekecsin, BS3. 28) Számos folklórszöveg tanúskodik azonban arról is, hogy a világegyetem valódi fenntartója maga az Úristen, tehát az angyalok e tekintetben is csak egy isteni akarat kivitelezői, az Úristen kezének „meghosszabbításai”: *Az Isten tartja a földet. Mikor megrázza, akkor van a földingász. Immá szok esztendeje nem ingott.* (Bogdánfalva, HP. 103)

Az angyalok azok, akik kiűzik a paradicsomból az embert, és ismerik az eredendő bűn és a kereszthalál közötti kapcsolatot. A lehulló krisztusi vér Grálmotívumát tartalmazó szöveghagyomány szerint a keresztfá tövébe hulló krisztusi vért angyalok szedik fel és viszik az Atya elé mint az Ádám ősbűne miatt szükségessé vált megváltás zálogát: *Lehullott a Jédus vére/ a szent keresztfá tövire,/ [...] a szent angyalok felszedték,/ alázatosan tisztelték./ Jédus mondá az angyalnak,/ vidd fel mennben szent atyámnak,/ mondjad, keresztfámról küldtem,/ fogadja kedvesen töllem./ Ez a világ drága ára,/ sebeim kinyílt rózsája,/ Üdvözlégy Jézus szent vére,/ üdvességünk drága bére,/ decséséges öt mélj sebe.* (Lujzikalagor, TV1. 105) Ott vannak a Golgota keresztfája mellett is: *Zsengitik a menyországba,/ kidzülnek e szentandzsalok e szentepломhoz,/ kihallgasszák e szenmizét,/ felhágnak e Kálvári hedre,/ ott ulyan dzsimilnes fákra feltalálnak,/ e Krisztusz urunk vérivel felvirágozval.* (Szabófalva, TV2. 2) A keresztfán haldokló Krisztus általuk üzeni meg az emberiségnek, hogy az *imitatio Christi* minden formájának üdvözítő ereje van: *...piros vére kiontval,/ szereti szent angyalit,/ küdi vala ököf feteke földnek szinnyire,/ hirdessék az ő keserves kinjait.* (Kukujéc, TV2. 53); *Szent szakálla szaggatval,/ piros vére kiontval,/ küldte vala az örözö szentangyalainak,/ küdi vala ököf a fekete földnek a szinyire,/ hogy hirdessék az én bűnös népeimnek...* (Pusztina, TV2. 50); *Eriggy el, Szent Gávris arkangyal,/ Ezt az én keves imádságomat/ Hírdesd el a fekete föld szinyire.* (Frumósza, HI–KR. 28)

Az angyalok Krisztus második eljövetelekor, a végítéletnél is jelen lesznek: ahogyan tanúi voltak a kezdetnek, és a megváltásnak, úgy tanúi lesznek a végnek is. Ők fűjják majd meg a mennyei harsonákat, amire a holtak

mind feltámadnak. Mivel keleten van Krisztus trónja, keletről várható második eljövetele is. Érkezését keletről jövő angyal adja majd hírül: *És láték más angyalt feljöni napkelet felől, akinek kezében vala az élő Istennek pecsége...* (*Jelenések könyve* 7.2). Ez a bibliai hely lehet az alapja a népi imák egyes apokaliptikus látomásos képeinek is: *Napkelet felől jön/ három véres angyal,/ vállán hozza tüzes ostorát,/ kezeibe hozza tüzes vesszeit.* (Karácsond, Heves megye, Erdélyi 1976: 502)

A Rossz eredete: az ördög a bukott angyal

Mivel az angyal maga az Isten, amelyenek az angyalok, olyan a világ. Nemcsak a jó, hanem a világban jelen lévő rossz is angyali hierophánia, csakhogy a démoni angyal megnyilatkozása. A keresztény teológia a Rosszat a bukott angyalokról szóló tanítással magyarázza, az egyház ezt a tant emelte dogma rangjára. Eszerint a világ kezdeti tökéletes egysége („az angyalok mind egyek vótak”) az angyali sereg meghasonlásával és lázadásával bomlott meg. Azóta a Jó és Rossz erőinek állandó küzdelme zajlik nemcsak a világban, de az ember belső világában is, ahol az őrzőangyal nap mint nap a lélek belső démonaival kerül szembe.

A Rossz eredetét a csángó folklór is Lucifer főangyal lázadásának és bukásának történetével magyarázza: *Lucifer szép angyal vót, nagyon szép vót, s ő elbizta magát, ő elviszi a székét a szent Istennek a trónja fölé, legyen ott fent. Igen ám, a szent Úristen látta, hogy mit csinál Lucifer. Mert Lucifernek is vót pártserege. Azt mondja: – Mihály – azt mondja – vedd a tüzes kardodat – azt mondja –, csinálj rendet! Akkor Mihály arkangyal elvitte a tüzes kardját, verte le őket. Akkor csinálta a szent Úristen a pokolt, addig nem vót, az angyalok mind egyek vótak. Mihály arkangyal mind leverte, úgy potyogtak le onnat. (Diószén, BS1. 25) Lucifer vót a legszebb angyal, főangyal a mennyországban. Ezt a bűnt elkövette, a hadseregével letaszította az Isten a pokolba, és helyette Szent Mihály arkangyal a főangyal a mennyországban. Ő az angyalok vezetője. (Lészped, BS1. 509)*

Az angyal emberi természete

Az angyalok tökéletes, szellemi lények. Istenhez teszi hasonlatossá őket az is, hogy nincsen testük, és ennek megfelelően nemük sincsen.

Általában szigorú intellektuális magatartás jellemzi őket, rendszerint a Logoszra ismerhetünk bennük. Amikor megszólalnak, Isten Igéjét hirdetik,

ami kétségkívül maskulin vonás bennük. Férfiasságuk akkor is megnyilvánul, amikor lakonikusan, józanul, intellektuálisan és férfiasan vizsgálnak (Pleșu 2006: 30).

A folklórban – bibliai megjelenésüktől és a teológia angyalтанától eltérően – van bizonyos szuverenitásuk, tehát lehet valamiféle „egyéniességük”. Előfordul például, hogy maguk állítják választás elé az embert, és a későbbiekben a választásnak megfelelően szuverén módon cselekednek: *Eccer az Isten megpróbált egy ember. Megjelent neki az angyal az ablaknál, és azt mondotta: „Te ember, mikor fogacc el magad az Istentől három csapat [csapást], öregségedbe vagy éjfűségodba?”* (Lábnik, HL. 200). Arra is vannak folklórbeli példák, hogy nem hajtják végre az Istentől kapott parancsot, mert megsajnálják az embereket. Egy bukovinai székely történet például arról szól, hogy a paradicsomi emberpár kiűzésére küldött arkangyalok közül Éva „lekenyerezi” Gábort és Ráfaelt, a „magyar” és a „román” angyalt, a megvesztegetésnek csak a „német” angyalra, Szent Mihályra nincs hatása (Andrásfalva, BS3. 16–17).

Emberi esendőségük mutatkozik meg abban is, hogy együtt örvendeznek és együtt sírnak, szenvednek az emberekkel. Az angyal szomorúságának rendszerint az emberi bűn és rosszaság az oka, amellyel szemben tehetetlenek. Az angyal tudja, hogy az ember minden tette kozmikus jelentőséget nyer, hiszen minden elkövetett gonosz tett az Atya színe elé kerül (Pleșu 2006: 216), megszorítja a Teremtőt, és büntetést von maga után. A lélek elkárhozását az őrzőangyal megsiratja: *Amikor az ember haldoklik, ott áll az angyal és az ördög. Akkor küzdenek. Ha akkor az ember Istenhez fordul, akkor Isten megkegyelmez az üdvösséggel, akkor az ördög megy el sírva, s akkor az angyal örül. Ha az ember elveszti az Isten kegyelmét, akkor az ördög viszi, s akkor az angyal sírva marad.* (Lészped, BS1. 219) Az ima elmulasztása ugyancsak az angyalok szomorúságát idézi elő: *Az őrzőangyalhoz kell imádkozzál minden este, mert ha nem, akkor sír. És akkor nem ügyel reád. Mikor fekszünk le, akkor mondom: „Szent kereszt, szent kereszt, légy velem, ezer angyal velem, senki se legyen ellenem. Édes Máriám, vigyázz!”* (Pusztina, HP. 1857)

Az angyalok száma, szerepköreik

Az angyalok „tipologizálása” nem egyszerű feladat, pedig kétségkívül szeretnénk tudni, hogy hány angyal van, milyen csoportjaik vannak, és melyek ezeknek a csoportoknak a feladataik.

A Biblia szerint az egész világ tele van angyalokkal. A *Jelenések könyve* szerint ők parancsolnak minden természeti elemnek, a szeleknek, a tűznek és a vizeknek is: *Ezután négy angyalt láttam, amint a föld négy sarkán állt, és föltartóztatta a föld négy szelét, hogy ne fújjon a földön, sem a tengeren, sem semmiféle fán. (Jelenések könyve 7.1); Egy harmadik angyal az oltárról lépett elő. Ennek hatalma volt a tűz fölött. (Jelenések könyve 14.18); A második (angyal) csészéjét a tengerbe öntötte. Az olyan lett, mint a holtnak vére, és minden tengeri élőlény elpusztult. A harmadik a folyókba és a vízforrásokba öntötte csészéjét, s azok vérré változtak. (Jelenések könyve 16.3–4)*

A teológiai irodalom legjelentősebb szerzői (például Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, a különféle apokrif iratok stb.) egy keresztény platonista eszmeiség jegyében egyöntetűen azt vallják, hogy a látható világon túl láthatatlan szellemlények vannak működésben. A középkor teológiai irodalma egyetért abban, hogy igen sok angyal van, sokféle funkcióval, voltaképpen az egész világ tele van angyalokkal.

A népi vallásos tudat ugyancsak megszámlálhatatlanul sok angyalt tart számon: *Kilenc angyali kar van, csak egy kar van ember. Mennyivel többben vannak!* (Diószén, BS1. 506) Vagy a népi imádságok szövegeiben: *Ajtómba Ézus,/ ablakomba apostol,/ kürrüllem ezer angyal. (Csík, TV3. 74); Halála óráján elmenyek én magam ezer arkangyalval,/ nem hagyam bünbe még a legkicsibb ujját es. (Pusztina, TV2. 47); Angyali sereg estrázsál,/ őrizze fejemet mennyei felség,/ ne ártson lelkemnek ördögi irigység,/ semmi némű veszedelmes kétség!* (Degettes, TV2. 66)

Az angyalok megszámlálhatatlan sokaságára azért van szükség, mert az angyalok funkciói is megoszlanak. Abból, hogy az ördög mindenütt jelen van, az is következik, hogy az angyaloknak is mindenhol jelen kell lenniük. Az európai ember félelem- és biztonságérzésének kultúrtörténetét kutató Jean Delumeau egyik könyvében megállapítja, hogy a keresztény ember soha nincs egyedül, hiszen a szentek, Szűz Mária és az angyalok védik állandóan, az a keresztény létérzékelés kiindulópontja (Delumeau 2005 II.: 7–49). Az ember az ördöggel vívott nehéz harcban, amire azért van szükség, mert harc nélkül nincsen győzelem sem, mindenekelőtt az angyalokra hagyatkozhat (Delumeau 2005 II.: 28–29). A vallásos létértelmezésben nemcsak a személyeknek, hanem a különféle közösségeknek, templomoknak, váraknak, városoknak, népeknek és országoknak vannak angyali protektorai, sőt a tárgyaknak is vannak angyalaik. Minden létezőnek megvan a maga „angyala”, ugyanis minden teremtett dolognak kell legyen valamiféle közvetítője az

Istenség felé. Egyedül az istenségnek nincs őrzőangyala, ti. magasabbrendű lényt nem védhet alacsonyabbrendű (Pleșu 2006: 27). Amint előbb erre utaltunk, az égi angyaloknak is különböző „feladataik” vannak, egyesek közülük Isten dicsőítésével, mások az isteni rend őrzésével és közvetítésével, ismét mások a ciklikus idő modellálásával „foglalkoznak” (Pleșu 2006: 23).

Az ember és őrzőangyala

Az angyal szeretete

Az archaikus népi imádságok szövegeiben feltűnő, hogy a „szeret” ige egy sajátos, régies jelentésben fordul elő bennük. Az Úristen a „szent lelkével szereti” az éppen hogy megteremtett embert: *Én Uram, Teremtőm,/ aki ingem teremtett,/ szent lelkivel szeretett,/ szent vérivel megváltott!* (Szerbek, TV2. 54); *Én Uram Teremtőm,/ mikor ingem teremtél,/ szent lelkedvel szeretted,/ szent véredvel megváltál.* (Szabófalva, TV1. 189); *Én Uram, ki ingemet teremtettél,/ szent lelkedvel megszeretted,/ fogadj hezzám, Uristen,/ láthassunk szép álmat!* (Jenekest, TV2. 59) Az idézett szövegrészekben a „szeret” szónak az ’átad’, ’valamivel ellát’ archaikus jelentésével³ találkozunk: Isten szeretetének lényege, hogy a teremtés után saját lelkét adja át az embernek, majd fia által megváltja őt, és így az ember méltán tarthat számot arra, hogy újra az Úristen közelébe kerüljön.

A teremtés, a megváltás és a teremtett világ megszentelése a teológiai gondolkodás oldaláról sem más, mint az isteni lét feltárulkozása, és az isteni szeretet megnyilvánulása (Elekes 2006: 96).

Az istenség szeretete az angyalok felé is kiárad. Mielőtt a passióepika hirdetésének feladatát rájuk bízna, a keresztfán kiszenvető Krisztus is „szereti” szent angyalait, azaz saját lényegét adja át nekik: *piros vére kiontval,/ szereti szent angyalit,/ küdi vala őket feteke földnek színnyire,/ hirdessék az ő keserves kinjait* (Kukujéc, TV2. 53). A szeretetnek ezt a megnyilvánulását úgy is felfoghatjuk, hogy benne a világegyetem egysége mutatkozik meg. Vagy más szóval: az egyetemes szeretet közös dimenziót hoz létre az istenség–angyal–ember kapcsolatában. Az ember fölé rendelt angyal szere-

³ A „szeret” igének ezt a jelentését a *Történeti Etimológiai Szótár* is ismeri: „...5. [valamivel szeret] 1519?: ’valamivel ellát, megajándékoz, valamiről készségesen gondoskodik’ (Jordáky Kódex 226), 1525: ’ua.’” (3. köt.)

tete (pl. „szerető szent angyalom”) tehát a megszentelt kozmosz egységének eszméjéből származik.

Az őrzőangyal

Andrei Pleșu szerint abban az alapimádságban, amelyben az ember őrzőangyalához való viszonyát kifejezi, a következő elemek szoktak szerepelni: 1. az angyal az istenségtől származik, de az emberhez tartozik; 2. világosít, tanít; 3. vezérel, támogat, jóra igazgat, az üdvözülésre vezet; 4. megvéd a rossztól (Pleșu 2006: 81). Ilyen „alapimádság” a következő lészpedi imaszöveg is, hiszen a fenti funkciók mindegyike felbukkan benne, és az imavégző maga is az „őröző szentangyal imádságja”-nak nevezi a szöveget: *Őröző szentangyalom,/ Istentől rendelt gyámolom,/ öröjz, ótalmajz,/ minden jókra igazgass!/ Öröjz meg kártól,/ szerencsétlen órától,/ tűztől, víztől, hirtelen haláltól,/ rossz ember szándékától,/ az ördögnek csalárdságától,/ pogánnak kezitől,/ kötejitől és minden veszedelemtől!* (Lészped, TV1. 181)

A népi angyaltant kifejező folklórszövegek alapján tekintsük át most kis részletesebben az említett funkciókat.

Az őrzőangyal énünk jobbik fele

Az őrzőangyal kinek-kinek személyes „tulajdona”, amit Istentől vagy más isteni személytől kap az ember: *Ő áldott Szépszüzmárjescám,/ rendell nekem három angyalkát,/ egy örözzön,/ egy vezéreljen,/ egy a Bódogszágosz Szépszüzmárjának hírt adhasszon.* (Bogdánfalva, TV1. 84); *Azon kérem az Úrjézust,/ rendeljen nekem három angyalt,/ egyik a fejemnél álljon,/ második a szememet bezárja,/ s harmadik a bünös lelkemet várja.* (Gyimes, TV1. 48)

Az ember és őrzőangyala között lényegi kapcsolat van. Az Istentől kapott őrzőangyal énünk jobbik fele, az az eszményi személyiség, amelynek szeretnénk lenni. A személyiség és az őrzőangyal identitásának egybemosódását jól fejezi ki az Apostolok Cselekedeteinek az a látomásos története, amikor a Heródes által elfogatott Pétert egy titokzatos angyal kiszabadítja börtönéből, de ismerősei, barátai hitetlenkednek a csodálatos megjelenésén, nem hiszik el, hogy ő maga zörget az ajtón, és először így vélekednek: „Talán az angyala lehet!” (Apostolok Cselekedetei 12.15)

A tiszta, bűntelen ember közelebb van az őrzőangyalához. A még ártatlan gyermek ő maga is angyal. *Ha a küsgyemek kacag álmában, akkor*

*játszik az őrzőangyalával. (Klézse, BS1. 500); A tiszta lélek, melyiket az anyja világra hozta, s a gyermek megszületett, az angyalok mindaddig őrzik, amíg a gyerekvel fel kel az ágyból, s tud indulni, tud menni. (Lészped, BS1. 1580); Mikor a keresztséget megkapja, akkor hét esztendeig angyal, ha meghal. (Diószén, BS1. 1590); Mikor sütnék olyan pereceket, akkor így belé tették az ujjukat, bényomták. S mondom anyámnak: Minek nyomják bé? Azt mondta: Az angyalka onnat kell ígyék. (Pokolpatak, BS1. 505) A moldvai csángó kultúrában a gyermeki lélek tisztaságának szimbóluma az a „kolozsnavászon”, amelyet a keresztszülők adnak ajándékba az újszülöttnek: *Hát mikor mentek kereszteni, akkor vittek egy, ki mekkora vásznat akart a gyereknek, attak. Akkor az a kolozsnavászon vót, anélkül nem mentek. Akkor vittek egy gyertyát, még azt a kolozsnavásznat, egy métert vaj kettőt.* (Pokolpatak, HL. 149) Ha a gyermek kicsi korban meghalt, ez a vászon lett a szemfedele.*

Arra vonatkozóan, hogy az ember mikor kapja meg az őrzőangyalát, nemcsak a népi vallásos képzetek, hanem a teológiai álláspontok is eltérőek. A moldvai csángó archaikus imaszövegeknek egyik csoportja szerint a lelket az anyaméhben való fogantatáskor bízák az őrzőangyalra: *Az Istennek a hív szent őrzőangyala,/ ki ingemet az úr kegyességiből /bizattam anyám méhiből,/ az éjjeli világodval ma látogass,/ örözz, vigyázz, vezérelj s támogass!* (Szitás, TV2. 76) Aquinói Szent Tamás szerint ugyancsak a lélekkel együtt kapjuk az őrzőangyalt, de vannak olyan teológusok is, akik szerint a keresztség felvétele a döntő mozzanat (Delumeau 2005 II.: 21).

Az angyal mint néma tanító

Az angyalok intellektuális lények, akik tanítják, és a jó felé igazgatják az embert: *szent oltáron tizenöt őrzőangyal,/ Bárcsak abból rendell, istenem, hármat,/ egyet őrzőmnek,/ egyet tanyitómnak,/ sz egyet velem az örök dicsőségben, ámen.* (Külsőrekecsin, TV1. 83); *az öröző szent angyalom,/ továbbra es örözz, oltalmaz,/ minden jóra igazgass.* (Pusztina, TV3. 122) Az angyal mindig a helyzetnek megfelelő tanítást fogalmazza meg: *Istennek a hív szent őrzőangyala, [...] / a nappali világodval ma látogass,/ – ha nappal van, s ha éjjel van, az éjjeli világodval –/ öröjz, vigyázz, vezérej és támogass!* (Bahána, TV1. 77)

Az angyal – a fentebb tárgyalt rejtőzködő, diszkrét természetének megfelelően – pedagógiai szerepét hallgatással tölti be. Az embernek, miközben az élet eseményei megtörténnek vele, mindig figyelnie kell az angyali

jelenlétre, és meg kell hallania őrzőangyala hozzá intézett szavát. Mindaz, ami történik velünk, nem más, mint az angyal üzenete – írja Andrei Pleșu könyvében az angyalok hallgatásáról elmélkedve. És egy másik helyen: „Az eső, ami egyenletesen hull egy tó felületére, jobban tele lehet angyalokkal, mint egy teljes teológiai mű” (Pleșu 2006: 182–185).

Az angyalok titokzatos jelenléte és figyelmes némasága foglalkoztatja a képzeletet. Az ember szeretné megtudni az általuk hordozott üzenetet. *Ha cseng a füled, akkor ánunccál az őrzőangyalod. Megcsengeti a füledet, hogy vess keresztet, mert kerül a rossz. Akármelyik füled cseng, vess keresztet.* (Pusztina, HP. 988) Vannak olyan folklórtörténetek is, amelyek arról tanúszkodnak, hogy az angyalok valaha nem voltak némák, hanem szóltak az emberekhez, de az Úristen megfosztotta ettől a képességüktől. Egy Szatmár megyei történet arról szól, hogy a halál angyala, akit egy ötgyermekes anyáért küldött az Isten, megsajnálta az édesanyjuk életéért könyörgő gyermekeket, és nem hajtotta végre a kapott parancsot, de a szuverén döntésért az angyalnak lakolnia kellett: *Akkor oszt a Jóisten megátkozta, hogy többet ne lásson, se ne halljon. Azóta süket és néma a halál angyala, és láthatatlan.* (Kölcse, LA–NI. 68)

Az imádság angyala

Az angyal az imádság angyala is, mert befelé fordulásra és imára ösztönöz, arra, hogy figyeljünk az Isten után vágyódó lélek csendjére. Az imádkozó ember nincsen egyedül, mert az ima révén maga is csatlakozik az Istent dicsőítő angyali kórushoz. Ilyenkor az ember egész lényében a nagyszerű isteni mű összhangja csendül fel, tehát az imádság a lét egyetlen valós megnyilvánulása (Elekes 2006: 101). Ezért az őrzőangyal az imafohászok legfőbb közvetítője: *Én őrzőangyalkám,/ neked ajánlom ezt az én kicsi imádságomat,/ hogy vegyed bé te atyádnak országodba,/ hogy tégedet mindörökkön dicsírtessünk!* (Diószén, TV3. 28) Az Olajfák hegyén halálfélelemben imádkozó Krisztus mellett is ott áll egy angyal, aki megerősíti őt (Lukács evangéliuma 22.43–44).

A hagyományos vallásos világ jól ismeri azt az etikai imperatívuszt, hogy az embernek csatlakoznia kell az Istent dicsőítő angyali kórushoz. Az állandó imában élés a moldvai csángó kultúrában még ma is gyakori. (Erről bővebben Tánczos 2001: 232–234.) A komolyan vett „szüntelenül imádkozzatok!” imperatívusz azt eredményezi, hogy az élet minden pillanata megszentelődik, a profán létezés az ima által megszűnik, az ember már itt a földön a

transzcendencia részesévé lesz. A hajnalban öntudatra ébredő embert elsőként az angyal köszönti, és azonnal a bűnök elhagyására („kendezzél ki bűneidből,/ mosdójjzál ki mocsakaidból”) és imádságra ösztönzi: *Gyönyörű szép hajnal,/ szépen gyicsir az angyal,/ ebredj lelkem, met virjad,/ hogy mondjunk e Márjának,/ Bodogságos Szűzmárjának tiszteletet, ámmment!* (Trunk, TV1. 137); *Gyönyörű szép hajnal,/ szépen dicsir az angyal,/ adjunk hálát Isztennek,/ met ő nekünk mentent ad.* (Bogdánfalva, TV1. 84)

A védelmező angyal

Az őrzőangyal – amint erre a neve is utal – mindenekelőtt protektor, a gondjára bízott lélek védelmezője, amit a protezsált személy melletti állandó jelenléttel, közelséggel valósít meg. Ebben az értelemben sokatmondó a „melléáll”, „ott van mellette” és más hasonló nyelvi kifejezések ’támogat’, ’megvéd’, ’vele tart’ stb. jelentése. A Szent minden megnyilvánulásának közelsége védettséget jelent: *Előttem Szépjézus,/ hátam mellett három Márja,/ körüllem ezer angyal* (Pusztina, TV1. 73); *Előttem a Jóisten,/ három Márja körüllem,/ Urangyala utánam* (Gyimesbükk, TV1. 34); *Három angyalka előttem,/ három Márja körüllem,/ szent kereszt fejem felett,/ szent ostyá szájomba,/ szent irgalom gebelembe.* (Gyimesfelsőlok, TV1. 32)

Az őrzőangyal láthatatlan, de transzcendens mivoltában valóságos, mindig jelenvaló bizonyosság. Védelme állandó, angyalunk soha nem hagy magunkra, még akkor is éber, ha mi nem vagyunk éberek. Az állandó lelki készenlétre azért van szükség, mert az ördögök sem alszanak, így az embernek éjjel-nappal szüksége van az angyali figyelmeztetésre: *szent őrző angyalkám ebregessen,/ sárkán töllem távoztassék!* (Szerbek, TV2. 140) A test lankadhat, akár el is aludhat, de a lelkiismeretet képviselő angyal akkor is ébren van: *testem aluszik,/ lelkem nem aluszik,/ angyal őriz,/ Márja nyugit,/ Isten serkengess/ minden gonoszimból!* (Bahána, TV3. 225); *Én lefekszem én ágyomba,/ minden testi koporsómba,/ álom ingem meg ne nyomjon,/ csalár ingem meg ne csaljon,/ szent őrző angyalkám ebregessen,/ sárkán töllem távoztassék!* (Szerbek, TV2. 55)

Az őrző és védelmező szerepkör kapcsán egyéb fontos kérdések is felmerülnek. Andrei Pleșu az angyali védelem fenomenológiájáról szólva tíz olyan tézist állapít meg, amelyek a népi vallásos szemléletből kirajzolódó angyaltanra is érvényesek: 1. A keresztény világtérkép szerint a teremtett világban semmi sem lehet közvetítő és protektor nélkül, mert amit megteremtettek, annak létezése fölött állandóan őrködnek is. 2. Semmi sem lehet olyan kicsiny és gyenge, hogy ne legyen feljogosítva arra, hogy protektora legyen, és semmi sem lehet

annyira erős, hogy nélkülözhesse a protektorátust. 3. A védelem előfeltétele, hogy a protektor a pártfogoltja mellett, annak közelében legyen. 4. A védelem csak akkor funkcionális, ha az egy abszolút támpont, az égi Atya megbízásából és egy végső cél, az utolsó ítéletkor való üdvözülés érdekében történik. 5. A védelem nem korlátozhatja szabad akarata gyakorlásában a védelmezett személyt, nem eredményezhet függőséget. 6. Az angyal nem valamitől, hanem valami érdekében véd. A védelemnek tehát mindig célja van: az embert azért kell megvédeni, hogy az isteni művet beteljesíthesse. 7. A védelemnek óvó, megelőző (profilaktikus) és ugyanakkor formáló, megerősítő, gyógyító funkciója is van, az angyal tehát spirituális irányítómester is. 8. A védelem láthatatlan. 9. Az ember önző és kicsinyes módon nem törekedhet önmaga védelmére, az angyalra kell hagyatkoznia. Aki az őrzőangyal helyébe akar lépni, eltávolítja magától az őrzőangyalát. 10. Az angyali védelem által az ember ráébred arra, hogy maga is az angyali dimenzió részese (Pleşu 2006: 102–110).

Azt, hogy a védelem sohasem öncélú, hanem mindig egy transzcendens örök érték jegyében történik – Andrei Pleşu szavával: „a protekció mindig projekció is” (Pleşu 2006: 108) –, az archaikus népi imádságok gyakran kihangsúlyozzák: *ingem angyal megörözzön,/ szent keresztvel megjegygyezzen,/ Jézosz Krisztosz velem legyen,/ gerjessze szívemet,/ hogy én készülhessek az én üdvességemre átal, ámen.* (Nagypatak, TV2. 22); *Ingem andal megörözzön,/ szent keresztvel megjegygyezzen,/ Jézus maga velem lejen!/ Gerjessze az én lelkemet/ lelkem örö mire,/ az én üdvességemre.* (Csík, TV3. 66)

Az őrzőangyal védelmező funkciója kapcsán meg kell jegyeznünk azt is, hogy a protektorátus nem mindig sikeres. Az ördöggel folytatott harc kételkedéses. Az esendő emberi lélek belső ébersége ellankadhat, az ember megfélelkezhet az imádságról, megtagadhatja énje jobbik felét. Az angyal véglegesen is elveszítheti a rábízott lelket.

Az angyal mint lélekkalauz

Amint látjuk, az angyal legbelső lényünkkel, a lelkünkkel áll rokonságban. Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy az angyal a lelkiismeretünk.

A lélekhözó angyal

Az angyalnak a lélekkel való bensőséges kapcsolatát az is kifejezi, hogy a vallásos folklór különböző narratíváiban ő az, aki elhozza az emberi lelket. A néphitben különböző képzetek élnek arra vonatkozóan, hogy mikor kapja az

ember a lelkét (pl. az anyaméhben való megfogadásakor, amikor megmozdul az anyja méhében stb.), de az angyal a lélek érkezésének sok történetében jut főszerephez. Egy gyimesi csángó legenda szerint az angyal sír, hogyha az Istentől küldött lelket a fogamzás emberi megakadályozása miatt nem tudja átadni: *A Szentlélekisten az angyaltól küldi a lelket. Elküldi, s amikor a férfi, ugye húzza magát, ne legyen, ugye, akkor az angyal odaviszi a lelket, s nem kapja meg a foganatot, s akkor menen vissza. S akkor kérdezi az Úrjézus, hogy: – Mért sírsz, angyal? – S azért mert eleresztettek. – Azt mondja: – Ne sírj, angyal, mert elveszem az apának s az anyának az eszit, s akkor beléfúvod a lelket. [...] Az angyal sokat van úton, neki az a dolga, hogy útba legyen mindig. De az es vétek, ha húzza magát, hogy ne legyen. Amennyi az Istentől van rendelve, az meg kell legyen.* (Gyimes, BS2. 520) A lélek szállítójának a moldvai csángók is az angyalokat tartják: *Azt mondják, a szent angyal hozza a lelket, s befújja a kicsikébe.* (Pokolpaták, BS1. 1543)

Az angyal harca a testből távozó lélekért

Aki hozza, az el is viheti a lelket. Az angyalok lélekvívó szerepére való utalásokat a népi imádságok is bőven tartalmaznak: *Halljad filem, halljad,/ z angyalok zengészit,/ met eléjött az óra,/ hivat az Uristen!/
menjünk elejibe,/ feleljünk ekképpen/ lelki menegzibe,/ angyalok kezikbe!* (Bogdánfalva, TV1. 170); *Lelkemet ajánlom/ angyalok kezikbe,/ hogy felvitessenek,/ a Jóisten elejibe!* (Dormánfalva, TV2. 62)

Isteni küldönc mivoltánál fogva az angyal a lélek misztikus kalauza, aki jól ismeri a túlvilágot, és mutatja az üdvösség felé vezető utat: *...elvitte egy angyal, megmutatta a purgatórium tüzeit, a mennyországot, a pokolt, mindent.* (Lészped, BS1. 635) A lélekvívó angyalnak ez a kalauz-funkciója más, nem keresztény mítoszokban is sűrűn felbukkan. Egyetemesnek mondható az a képzet, hogy a léleknek, miután elhagyta a testet, misztikus vezetőre van szüksége, ennek hiányában eltévedhet, vagy félelmében akár meg is őrülhet (Krauss 2005: 46–47). A kereszténységben az angyal révén, aki ismeri Isten végső terveit, az ember részese lesz egy nagy üdvtörténeti folyamatnak, hiszen az egyén lelkének sorsa nem független az emberiség megváltástörténetétől.

Az ember egész halál utáni útját angyalok kísérik. Már a haldokló fejénél ádáz harc zajlik az őrzőangyal és az ördög között a testből elszálló lélekért: *Este ott vótunk, s imádkoztunk. S feküdt az ágyban a beteg. [...] S akkor azt mondja a haldokló: Jaj, aszongya, közelébb van az ördög, mint*

az angyal! Akkor kérdeztük, hogy hát hol látja az angyalt? Azt mondja: ott van az ajtó párkányán. Hát az ördög? Az itt van a lábamnál. Így ki volt közeledve! (Lészped, HP. 1379) Erről a harcról az egész középkorra vonatkozó kultúrtörténeti kitekintést nyújt Jean Delumeau egyik könyvében (Delumeau 2005 II.: 28–39). A keresztény tanítás szerint a halál pillanata meghatározó az üdvözülés szempontjából. Ha a halál váratlanul következik be, mivel nincsen idő gyónásra, a bűnös lélek óhatatlanul elkárhozik. Ezért a „hirtelen véletlen halál” a legfőbb rossz, ami embert érhet, elkerüléséért nap mint nap fohászkodni kell: *Ó, édes Jézusom, hálákat adok Szentfelségednek,/ megőriztél a máj napon minden veszedelemtől,/ őriz meg az éccokán es/ tűztől, víztől,/ hirtelen véletlen haláltól,/ gonosz ember szándékától,/ erdeg incselkedésitől, marhabeli kártól!* (Szászkút, TV1. 78) Egy lészpedi asszony úgy nyilatkozott, hogy ő nem fél a haláltól, hanem sokkal inkább attól, hogy a halál pillanatában, szenvedései közepette és az ördög incselkedései hatására nehogy megtagadja az Úrjézust („félek, hogy nehogy akkor elsirüljön az eszem”). Szabófalvában a haldokló mellett négy gyertyát gyújtottak, ugyanis azt tartották, hogy a négy őrzőangyal amellezt őrzi a beteget: *Azt mondszák, kér [kell?] nézds dzsorcsa nézds felől a szive [?] melljett. „Kidzsülnek ez andzsalok,/ nézds dzsorcsa mellett őreznek,/ ...őrez ...őrezetek szentandzsalak ez ablakaimat,/ Uriszusz Krisztu ez ajtómat,/ én amikor meghalok, e menyországba bévidzsetek, áment!” De ő hosszubb, de há én nem tudom! [...] E dzsüttem [gyűjtöttem] én z örög asszontól, harmincnyolcig monta ő, ment e betegek, melyikek nehez betegek votak, hod mondta, elmondzsa, hodzs szabadizza el e nehességektül.* (Szabófalva, TV2. 2) A népi imádságok szövegeiben gyakran előforduló motívum, hogy a halállal tusakodó szenvedését őrzőangyalok könnyítik, és a lelkét ők viszik a mennyországba. Az északi csángók köréből került elő egy olyan ritka, mágikus tartalmú énekelt archaikus népi imádság, amelyben a haldokló mellett imádkozók nemcsak kérik az őrzőangyalokat, hogy jöjjenek és könnyebbítsék a haldokló bűnös lelkét, hanem a bűnök eltávolításához maguk is hozzájárulnak azzal, hogy letagadják, illetve magukra vállalják a haldokló bűneit: *Jőjjötök, jőjjötök, andzsalak,/ jőjjötök, jőjjötök, andzsalak,/ könnyöbbiszitek meg e lelket,/ könnyöbbiszitek meg e lelket./ Kennek nisenek bűnei,/ kennek nisenek bűnei./ De műk vadzsunk nagy bünösszek,/ műk vadzsunk bünösszek./ Jőjjötök, jőjjötök, andzsalak,/ jőjjötök, jőjjötök, andzsalak,/ napkeletről napszentületig,/ napkeletről napszentületig.* (Szabófalva, Kallós Zoltán gyűjtése, 1973. MTA Zenetudományi Intézet, M. 3122.69) Az énekelt imaszöveg – amely tartalmi szempontból leginkább a betegségdémon letagadásának és

a betegség átvállalásának motívumát tartalmazó ráolvasásokhoz hasonlít – a szómágia révén segíti a lélekért harcoló őrzőangyalokat. Ugyanezeket az angyalokat az északi csángók körében betegség esetén is segítségül hívták: *Igen, odată [’egyszer] hodzs énekelte vala nadzsmám nekem, hodzs toarcem de urît [’térjünk meg a betegségből]: „Jöjjetek, jöjjetek, andzsalak,/ jöjjetek, jöjjetek, andzsalak,/ könyebisszitek meg a beteget...” De ezután hodzs mit még mondott, ki tudza meg má? Betegeknél énekeltek. Halltam még, de ha nem tudom lemondani moszt! Mondaná edzs, ién utánna akkor forgodnám mondzsam. De idzs? Szemmi!* (Szabófalva, TV1. 189) Székely László Csíkban és Gyimesben általánosan elterjedt szokásként említi, hogy a halottat a gyertyaszentelői viaszgyertyával „megkerítik”, azaz az égő gyertyát végigviszik a holttest körül, és közben ezeket mondják: *Akik benn vannak, menjenek ki, akik kint vannak, jöjjenek be!* Ezután a halott kezébe teszik, vagy egy kis ideig mellette tartják a szentelt gyertyát (Székely 1997: 58). A talányos formula a lélek távozására és az angyalok érkezésére vonatkozik: *A halott nevibe mondjuk, mintha ő kérné: Menj ki én lelkem a testből, vezessenek a szent angyalok a mennybe, a Jóisten kezibe* (Csíkszentdomokos, Balázs 1995: 252).

A lélekért vívott harcra azért kerül sor a haldokló fejénél, mert egy még archaikusabb képzet szerint a fej a lélek lakóhelye. Az őrzőangyal is mindenekelőtt az ember fejét védi: *Éjjel a fejinél ül, nappal, ahogy menen, a fejinél van, s mindig őrzi a rossztól.* (Klézse, BS1. 503); *Én lefekszem ez én ádzsamba,/ z én testyem a koporszoba,/ három andzsal a fejem felett,/ edzs őrez, sz edzs nyugít,/ harmadik ez igaz utra!* (Kelgyest, TV2. 5)

Az angyalvászon

Moldva-szerte elterjedt hiedelem, hogy az ember nyakát halálakor Szent Mihály arkangyal kaszával vágja el. Mivel ő a lelkek elvivője, a koporsószállító eszközt a moldvai csángó falvakban is – akárcsak a nyelvterület más részén – „szentmihálylovának” nevezik. Ugyancsak általánosan elterjedt szokás, hogy a halál beállta után a haldokló fejéhez a falra vagy az ajtókeretre egy hófehér színű „lélekvásznak” tesznek, amit „angyalvászonnak” is neveznek. Ebbe törli meg Szent Mihály a kaszáját: *Kell haljon meg e zember, akasztanak fel egy kendezűt. Sz Szent Mihály eljű, hogy elvágta annak a nyakát. Akkor azhaz türűközik meg, azhaz a kendezűhez. Sz a lelke annak a hultnak ott ül a kendezűnd, míg kivíszik a házbul. [...] Lelke menen azután, hova elrendeli az Iszten. Ha meghult idebé, varillák [meszelik] meg, csánnyák minden helyütt, hogy mosszák le azt a vírt, melliket elvágta Szent Mihály,*

felszökött e víz a falakra. Sz akkor mosszák meg, varillák meg, mosszák el. (Szabófalva, HI. 65–66) A Szent Mihály kaszája által „összevézett” falak lemeszelésére és a ház kitakarítására, évszaktól függetlenül, még akkor is sor kerül, ha a halott kórházban halt meg.

Az angyalvászson a halottkultusz egyik legfontosabb rituális tárgya. Azt tartják róla, hogy a temetésig ezen ül a lélek, és a halottsiratás alkalmával lehet hozzá beszélni is: *Mikor a hult meghalt... vagyon kendező a falon, s azon a kendezőn ül a lelke. Úgy mondják, ha meghal valaki, kell legyen felakasztva egy kendező. Mikor meghalt, a lelke ott ül, ott, sz nezi a testyit.* (Szabófalva, HP. 1444.) Az angyalvászson ülő lelket csak az állatok látják, és rendellenes viselkedésükkel ennek tanújelét is adják: *S akkor úgy a fejihez odatesznek egy ullyan hosszú törülközőt, azt mondták, hogy az az angyalvászson. S akkor úgy este, mikor vót a végvacsorája, mert szoktak csinálni végvacsorát, aztán másnap viszik temetni. Hát akkor, mikor eltőt a végvacsóra, aztán begyültünk oda sok asszonyok. [...] S egyszer látjuk, hogy bejő a macska a szobába. [...] A macska odamegy, s mind nez fel arra az angyalvászsonra, s így ficánkol a macska. Mondjuk. – Jaj istenem, hát ez a macska mit csinál, mit akar ott, felszökök arra az angyalvászsonra. – S akkor béjött a kántorunk. Ott vót a kántor. S azt mondja a kántor: – Hajtsátok ki azt a macskát – azt mondja –, mert oda akar felugrani – azt mondja –, mert ott látja a halottnak a lelkit. – Mondjuk: – Hogy látja a lelkit? – Azt mondja: – A lelke olyan, mint egy madár, s felült arra az angyalvászsonra.* (Lábnik, BS1. 444) Az igaztörténetként elmesélt fenti narratíva csaknem teljesen azonos formában bukkan fel különböző csángó falvakban, tehát szövegtípusról van szó. (További hasonló adatokat találunk Virt István halottkultuszról szóló monográfiájában. Lásd Virt 2001: 46–47).

A hajnali idő és az angyal kapcsolata

A hajnali idő minden születés ideje, mert ekkor születik a fény. A középkorban a világot megváltó Krisztust következetesen a fénnel, a Nappal hasonlítják össze: a *Sol salutis* ('felkelő, köszöntő Nap'), a *Sol invictus* ('legyőzhetetlen Nap'), a *Sol occasum nesciens* ('lenyugvást nem ismerő Nap') mind Krisztus metaforái. Mivel a fény, az istenség születésének természetes ideje a hajnal, ezért ez a napszak lesz a lélek mennyei születésének, az Éggel való találkozási ideje is.

A hajnali idő szent, méltó a himnikus dicséretre: *Hajnal, hajnal, piros hajnal,/ kit szépet köszönt az angyal,/ kibe Márja nyuguvék,/ urunk tölle*

születék,/ pokol tölle töreték. (Degettes, TV2. 64) Az angyal a nehéz harcban megszerzett lelket hajnalban viszi a mennyországba. A népi imádságok hajnali égen repülő madár-motívumát (pl. „piros hajnal hasada, égi madár reppene”) általában samanisztikus lélekjelképként szokták értelmezni (Erdélyi 1988: 722). Az égen repülő, lelket vivő madár a kereszténység látomásaiban angyallá igyekszik válni: *Né, hol menen madárka,/ de nem madárka, szárnyasz angyalka, szárnya alatt kolozma,/ kolozmába igaz hit,/ igaz hitbe szent kereszt.* (Nagypatak, TV2. 23) *Égen menő szép madár,/ de nem madár, szárnyas angyal/ Szárnya alatt szent oltár.* (Somogy megye, Erdélyi 1976: 238, 50. szöveg) Itt jegyezzük meg, hogy a világ számos kultúrája magát a felkelő Napot is madárnak tekinti (Durand 1977: 184). Általában elmondhatjuk, hogy ennek a jelképkörnek minden eleme a megszabaduló lélek szárnyalására, az örök isteni lényeg felé való röptére utal. Hangsúlyosak benne a tisztaság-képzetek is, hiszen az égbe jutni csak tökéletesen tiszta állapotban lehet. Amint előbb láttuk, a hajnali imádságra biztató angyal az éjszaka bűnös világának elhagyására, a lelki megtisztulásra biztat: *Hajnal, hajnal, szép piros hajnal,/ így köszönt tégedet az angyal./ Kejj fel, ember, méj ámodból,/ mosdójzál ki mocskaidból,/ kendejzél ki büneidből!* (Lészped, TV1. 182)

A folklórban következetesen jelen lévő angyal–fény asszociáció keresztény neoplatonista szemléletet tükröz. Andrei Pleșu szerint a *Teremtés könyvének* „legyen világosság” formulája az ő teremtésükre vonatkozik, ugyanis ekkor még nincsenek világító égitestek, tehát itt egy „pre-kozmikus fényről” van szó, Isten fényének egyszerű visszfényéről. Az angyalokat elsőként teremtették, és mint a Teremtőhöz legközelebb álló teremtett lények tükrözik Isten fényét (Pleșu 2006: 160 és 200). Mivel az angyal már születése folytán is a kezdettel és a fényvel van kapcsolatban, ő tud a legtöbbit a mi világunk előtti transzcendens ideákról.

A szárnyaló angyal

A teológiai irodalomban hosszú viták zajlottak arról, hogy van-e testük az angyaloknak. A legnagyobb teológusok közül sokan – például Szent Ágoston, Origenész, Szent Bonaventura, Clairvaux-i Szent Bernát, Duns Scottus stb.– nem értettek egyet azzal, hogy az angyalok teljesen testetlen lények lennének.

Gaston Bachelard, aki teljes könyvet írt a levegőbe való felemelkedés szimbolizmusáról (Bachelard 1999), a levegőt az angyalok igazi elemének mondja, ugyanis a levegőbeli világ valóságos, a földi lét ellenben imaginári-

us, illékony, valószerűtlen (Bachelard 1999: 26). Az angyaloknak, a madaraknak és a szerzeteseknek szárnyuk van, mert büntelenek, az éghez tartoznak, és intellektuális, katartikus lények. Aki elérte a tökéletes ismeretet, az repülhet (lásd még Pleșu 2006: 136–137). Az angyalok testetlensége tehát, mivel égi lényekről van szó, az emberrel szemben mindenképpen létezik.

A folklórbán az angyalok testetlensége, tisztasága, egyszerűen égi mivolta a szárnyas, madárszerű angyal szimbolikus képeiben jelenik meg: *Az őrzőangyalnak szárnya van, olyan, mint a madár, repül az az angyal.* (Lészped, BS1. 502) A néphitben bizonyos madarak (pl. fecske, pacsirta, galamb stb.) privilegizált módon jelennek meg az istenség manifesztációiként, ezért gyakran válnak angyalokká: *Ha fecskével álmodsz, azt mondják, az az őrzőangyalod, mert a fecske szent.* (Pusztina, HP. 1584)

A mennyei örök vendég fogadói

A csángó falvakban általánosan elterjedt szokás, hogy a temetések alkalmával a koporsót beviszik a templomba. Ez a rítus szimbolikus a lélek mennybejutását imitálja: a misemondás az „égi misére” emlékeztet, a koporsó középen való felemelése, a gyertyaégetés, tömjénnel való füstölés, az ének- és zeneszó stb. az éggel való kapcsolatot fejezik ki. Az egész képzetkörben meghatározó szerepük van a lélekvivő angyaloknak, még az egyházi énekek is őket idézik: *Béviszik a hótat a templomba, leteszik a középre. Kaparsóját kereken kifedik gyertyával, s égetik, míg a mise foj. „In paradizum dedukante anzseli...”, a pap énekli, a gyertyákat szedik, és felteszik a kaparsó fedelit és teszik fel a Szem Miháj lovára, üdőseket kocsiira, s mennek a temetőbe, gödörbe teszik.* (Lábnik, HL. 193)

Az archaikus népi imádságok látomásos képei szerint a mennybe érkező lelket az égi misén résztvevő angyalok nagy vigadozással fogadják, kezet nyújtanak neki, kinyitják számára a mennyei ajtókat, kapukat: *Beteg a test, örvend a lélek,/ vigan várja az angyal, hogy bévezesse/ mennyeknek országába/ mind és mindörökre, ámmen.* (Pusztina, TV1. 176); *Kész a lélek, beteg a test,/ készen várják a mennyei szent angyalok/ a megüdvözülő lelket, ámmen!* (Pusztina, TV3. 116); *Nyiccs kaput, angyal, nyüccs kezet Márja,/ moszt menünk úr szent látni,/ örök vendég fogadni.* (Bogdánfalva, TV1. 135); *Hallod, filem, hallod,/ angyalok zengésit,/ hívat az Úrjédus/ a lelki vacsorára!* (Dormánfalva, TV2. 62) Ha halálos vétekekkel terhelt lélek érkezik a mennybe, ezekkel a bűnökkel az angyalok is „meg vannak kötötve”, ezért megtagadják a bebocsátást: *Mondja a lélek, erejsz bé./ Nem eresztlek, mert meg*

vajok kötözve,/ hét fő bűnös vétkekvel. (Szerbek, TV2. 54); *Halljad fülem, halljad angyalok csendítettését,/ harangszóval éltetének./ Mondá a lélek: Erejsz bé!/ Nem eresztlek,/ met hét halálos vétkekvel meg vagy kötöztetve!* (Gyimes, TV1. 27)

Az angyal Isten ítélőszéke előtt

Az őrzőangyal Isten ítélőszékénél is tanúnk és ügyvivőnk. Ezt a feladatot az őrzőangyal azért vállalhatja magára, mert ő az, aki a legjobban ismeri az embert. Az angyalok egész élete folyamán egy könyvbé írják az ember bűneit és jócselekedeteit: *Amikor az ember meghal, születéstől a halálig van egy élet könyv, mindent beírnak, mikor meghal, teszik eleibe. Aztán ítélik az embert.* (Lészped, BS1. 635)

A lélek elítélésére vonatkozóan nagyjából egységes ikonográfiai hagyomány él az európai kereszténységben, aminek főbb elemei a következők: Az elítélendő lélek fehér öltözetben egy mérleg serpenyőjébe kerül, ahol felfogott kezekkel térden állva imádkozik. A mérleg egyik karját az ördög vagy az ördögöt megtestesítő valamilyen szörnyalak igyekszik lehúzni. Az ördögökkel, illetve az ördögöt megtestesítő állatias szörnyvel Szent Mihály arkangyal lándzsával harcol, olykor ő tartja a mérleget is. A mérleg serpenyőjébe az ördögök hordják az ítélet alatt álló személy elkövetett bűneit, a másik serpenyőbe pedig az angyalok a jótetteit. Ha a meg nem gyönt és meg nem bánt bűnök sokasága meghaladja a jótéteményekét, a harcoló angyal is tehetetlen, és a lélek az ördögök kezébe kerül, akik a pokol felé vonszolják a zsákmányukat. Az üdvözült lelkeket angyalok viszik a mennyországba.

Ilyenszerű ábrázolások láthatók például a moldvai kolostorok végítélet-freskóin, de ez az ikonográfiai hagyomány a népi kultúrában is jelen van: *Az én uram megálmodta vót legénykorában, azt látta, hogy ő meghalt. S amikor meghalt, őt vitték igyenesen a mérlegre. Mikor a mérlegre reatették, ő térgyenállott, felfogott és térgyelt. Akkor az ördög úgy futott messziről, hogy a szeméit verte ki. S mikor odaért a mérleghez, akkor megfogta így a két kezivel, s akkor a lábaival is felcsiperkedett, hogy húzza le az uramat. S akkor ő úgy imádkozott, hogy a veríték úgy folyt rolla, de senkit a világon, senkit se látott, csak az ördögöt. [...] Amikor a lélek kimegy a testből, akkor teszik reja a mérlegre. Ha érdemes a menyországgra, akkor lehúzza az ördögöt.* (Lészped, BS1. 2) Az őrzőangyal az ember jócselekedeteit teszi a végítélet mérlegébe. Ha a patronálás sikeres volt, és az általa védelmezett lélek üdvözül, maga is jutalmat kap az Úristentől: *Amelyik angyal megnye-*

ri a lelket, például, ha magának az angyala meg tudja nyerni az Istennek, amikor maga meghal, akkor az angyal száz évig őrséget áll Isten trónja mellett, azt a dicsőséget kapja Istentől. (Lészped, BS1. 508)

A tisztítótűzből kiszabaduló lelkeket is az angyal viszi a mennyországba: *A purgatóriumban leszeneded a bűnödöt, s aztán kiszabadulsz. Mikor leégett a bűnyye, akkor vette ki a tűzből az őrzőangyala.* (Pusztina, HP. 22) A bűneiktől tisztuló lelkeket őrzőangyalaik meg is látogathatják. János Ilona híres lészpedi látóasszony arról számol be, hogy a tisztítótűzben az egyes tisztulóhelyeket egymástól víz választja el, amin az angyalok hajóval közlekednek, és kinek-kinek elviszik a hozzátartozóik által „Isten nevében” felajánlott dolgokat (Lészped, VI. 104).

Következtetések

1. A moldvai csángó folklór angyalképe fő elemeiben középkorias jellegű, és ennek megfelelően kifejezetten hieratikus. Teljes mértékben hiányzik belőle az infantilis és szentimentális jelleg. Ennek magyarázata, hogy az ilyen szerű angyalképzetek tudvalevőleg csak a barokk korban jelentek meg Európában, majd a rokokó és a romantika terjesztette el őket, amikor az angyal is a romantikus vallásos giccs fontos komponensévé vált, de ezek az eszmeáramlatok alig hatottak a moldvai csángó népi vallásosságra. Ezért a csángó folklórbán megjelenő angyal minden megjelenésében tiszteletet ébreszt, sőt bizonyos jelentés-összefüggésekben egészen félelmetes lény. Az ördög például ebben a kultúrában is eufemizálódhat, megszelídülhet, szánalmassá vagy nevetségessé válhat, az angyal ellenben sohasem. Az angyalnak még a szomorúsága is tiszteletet ébreszt, az óhatatlanul bekövetkező morális ítéletet sejteti, ezért félelmetes.

2. Az egész népi angyaltan alapvetően dualisztikus: az angyal ellenfele az ördög, aki minden pillanatban ugyanúgy jelen van, mint az angyal: *Egyik feliben az embernek van az őrzőangyal, jobb feliben, a bal feliben van az ördög.* (Magyarfalu, LA–NI. 24) A személyiségnek van angyala, de vannak démonai is. Ezért az embernek állandóan figyelnie kell, a jóra való nyitottsággal kell élnie, hogy a végső elszámolásnál ne az ördög, hanem az angyal örvendezhessen: *Minden embernek van egy őrzőangyala, s egy ördöge. Az ördög írja a rosszat, az angyal a jót. A halálra jutó ember, akkor küzdenek. Az ördög felsorolja a rosszat, az angyal azt mondja: – Nem igaz, mert ha nem is imádkozott ember korában, itt vannak a gyerekek cselekedetei, a tiszta-*

lelkűség, a tiszta-szivűség. És így akkor az angyal sokszor meggyőzi az ördögöt. (Lészped, BS1. 501)

3. A vizsgált folklórműfajokból arra következtethetünk, hogy a hagyományos csángó kultúrában az angyalok egy láthatatlan, de valóságosan létező világ szimbólumai voltak, és ebben a minőségükben maguk is valóságosan léteztek. Nem mesék, fikciók voltak tehát, hanem élő vallásos üzenetek szimbolikus hordozói, az egész életvezetést irányító világgép alapvetően fontos konstitutív tényezői, akik nap mint nap együtt éltek a hívó emberrel.

Források⁴

(a moldvai csángó folklór angyalképzeteihez)

- BS1 = BOSNYÁK Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága. Folklór Archivum 12.* MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest, 1980.
- BS2 = BOSNYÁK Sándor: *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* In: HOPPÁL Mihály (szerk.): *Folklór Archivum 14.* MTA Néprajzi Kutatócsoportja, Budapest, 1982, 68–157.
- BS3 = BOSNYÁK Sándor: *Magyar Biblia. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége népünk szájhagyományában.* Európai Folklór Intézet–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2001.
- HP = HALÁSZ Péter: *A moldvai csángó magyarok hiedelmei.* General Press Kiadó, Budapest, [2005].
- HI = HARANGOZÓ Imre: „Úgy ment keresztül a világ.” Adalékok a moldvai magyarok lélekképzetének és temetési szokásainak a vizsgálatához. *Turán IV.* (2001) (3) 63–78.
- HI–KR = HARANGOZÓ Imre – KŐVÁRI Réka: *Etelközi fohászok. Válogatás a moldvai magyarság vallásos népköltészetének kincstárából.* Ipolyi Arnold Népfőiskola, Újkígyós, 2005.
- HL = HEGEDŰS Lajos: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Népryelvi szövegek moldvai telepeseiktől.* Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest, 1952
- LA–NI = LAMMEL Annamária – NAGY Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek.* Budapest, 1985 (2. kiadás: Osiris Kiadó, Budapest, 1995).

⁴ A főszövegbeli hivatkozások a folklórszövegek sorszámai alapján történtek. Csak ott hivatkoztunk oldalszámra, ahol a forrás szövegei nem voltak megszámozva.

- TV1 = TÁNCZOS Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1995.
- TV2 = TÁNCZOS Vilmos: *Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999.
- TV3 = TÁNCZOS Vilmos: *Moldvai csángó archaikus népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér I–III*. Doktori értekezés. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Kultúra Tanszék. Kolozsvár, 1999, 761 p.
- VI = VIRT István: *„Elszakasztottad a testemtől én lelkemet” A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei*. (Kriza Könyvek, 8.) Szerkesztette CZÉGÉNYI Dóra Andrea. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2001.

Szakirodalom

(az angyalkultusz szimbolizmusához)

- BACHELARD, Gaston
1999 *Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării*. Editura Univers, București (Eredeti kiadás: *L'Air et les Songes. Essai sur l'imagination du mouvement*. José Corti, Paris, 1943)
- BALÁZS Lajos
1995 *Menj ki én lelkem a testből*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda
- DELUMEAU, Jean
2005 *Liniștiți și ocrotiți. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată*. I–II. Editura Polirom, Iași (Eredeti kiadás: *Rassurer et protéger. Le sentiment de sécurité dans l'Occident d'autrefois*. Fayard, Paris, 1989)
- DURAND, Gilbert
1977 *Structurile antropologice ale imaginarului*. Editura Univers, București (Eredeti kiadás: *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Introduction à l'archétypologie générale. Grenoble, Paris, 1960)
- ELEKES András
2006 *Az angyalok és mi. Teológiai/gyakorlati szempontok az angyalok és angyaltanok értelmezéséhez. Székelyföld X. (7) 94–104.*
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1976 *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest (2. hasonmás kiadás: 1978.; 3. bővített kiadás: Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1999)

1988 Archaikus népi imádságok. VARGYAS Lajos – IVÁNOVITS Márton (szerk.): *Magyar Néprajz. V. Magyar népköltészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 692–748.

HALL, James

1979 *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. Fukenham and Reading, London

KRAUSS, Heinrich

2005 *Az angyalok. Hagyomány és értelmezés*. Corvina Kiadó, Budapest

OTTO, Rudolf

1997 *A szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionalishoz*. Osiris Kiadó, Budapest (Eredeti kiadás: *Das Heilige*. 1917)

PLEȘU, Andrei

2006 *Despre îngerii*. Humanitas, București

POMERANC, Grigorij

1990 Rubljov Szentháromsága. 2000. (július–augusztus) 92–98.

SCHÜTZ, Christian

1993 *A keresztény szellemiség lexikona*. Szent István Társulat, Budapest (Eredeti kiadás: *Praktisches Lexikon der Spiritualität*. Freiburg, 1988)

SZÉKELY László

1997 *Csíki áhítat*. Szent István Társulat, Budapest

TÁNCZOS Vilmos

2001 *Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér*. Püski Kiadó, Budapest